

mgr Dorota Kondratczyk-Przybylska

Streszczenie

Rozwój znaczeniowy wyrazów w polu leksykalno-semantycznym 'kobieta w relacji seksualnej' (od doby staropolskiej do współczesności)

Jako ludzie mamy w sobie zakodowaną potrzebę oceny, którą manifestujemy za pośrednictwem języka. Zetknięcie z drugim człowiekiem staje się polem nieustannego osądu – wyglądu, postaw, zachowań. Każde spotkanie powoduje zderzenie dwóch światów, konieczność szacowania ewentualnych zagrożeń, ewaluacji naszego światopoglądu, zakorzenionych stereotypów, a nawet hierarchii wartości, w końcu – wpływa na otaczającą nas rzeczywistość. Nasze reakcje, choć przejawiające się na różnych płaszczyznach – emocjonalnej, fizycznej czy biologicznej, znajdują swoje ujście również w języku. Sam zaś język, będąc narzędziem interpretacji rzeczywistości, z jednej strony narzuca nam ramy poznania, z drugiej – odzwierciedla wpojone przekonania dotyczące świata. W werbalizowanych przez nas ocenach kryje się zatem o wiele więcej niż znaczenia poszczególnych słów i połączeń wyrazowych. Kryje się tam również prawda o nas samych, a zarazem o całym społeczeństwie, którego jesteśmy częścią.

Tę ogólnoludzką potrzebę wartościowania odzwierciedla polszczyzna – szczególnie w obszarze, którego badania podjęto się w niniejszej pracy. *Damy do towarzystwa i kurwy, seksbomby i źdźiry, żony i kochanki* – kobiety, które są w relacji seksualnej lub mogłyby w niej potencjalnie być, mają w języku polskim setki określeń. W użyciu każdego z nich kryje się często nieświadoma decyzja nadawcy o przedstawianiu własnej oceny lub jej ukryciu – wybraniu neutralnej alternatywy opisu. Wybór ten nie tylko ujawnia jego opinię o danej kobiecie, lecz także ukazuje zakorzenione przekonania dotyczące seksualności, miejsca w społeczeństwie i rządzących nim praw. Odzwierciedla również zasób polszczyzny, spośród którego ten wybór może być potencjalnie dokonany.

Ciekawość pobudek kierujących dokonywaniem owego wyboru spośród wszystkich możliwych do użycia jednostek języka stała się podstawą niniejszej pracy. W jej centrum znajduje się kobieta – oceniana przez wieki na podstawie swojego wyglądu, zachowań i relacji, w jakie się angażuje, a nawet tych, które potencjalnie mogłaby nawiązywać. Wszystkie te aspekty determinuje płeć, rozumiana jako konstrukt kulturowy, ale reprezentowana w polskiej leksykografii aż do przełomu XX i XXI wieku bardzo tradycyjnie – binarnie.

W niniejszej pracy podjęto próbę opisu wyrazów w polu leksykalno-semantycznym 'kobieta w relacji seksualnej' w przekroju historycznym polszczyzny – od doby staropolskiej

W niniejszej pracy podjęto próbę opisu wyrazów w polu leksykalno-semantycznym ‘kobieta w relacji seksualnej’ w przekroju historycznym polszczyzny – od doby staropolskiej do współczesności – oraz określenia czynników kulturowych i społeczno-obyczajowych wpływających na to pole. Rekonstrukcja zachodzących w nim przemian pozwoliła na przyjrzenie się z perspektywy historycznej kanonowi wartości, według których oceniane były kobiety z perspektywy swojej seksualności. Przemiany te zaobserwować można na materiale leksykograficznym, który jest każdorazowo nie tylko materiałem informacyjnym, lecz także świadectwem epoki.

Zgromadzono bogaty materiał językowy odzwierciedlający powiązania między postrzeganiem kobiecej seksualności a leksyką. W polu leksykalno-znaczeniowym ‘kobieta w relacji seksualnej’ poddano analizie łącznie 624 określenia na wszystkich etapach rozwoju pola. Bez względu na dane ilościowe wyraźnie widoczny jest rozwój pola, które za pomocą szeregu mechanizmów wewnątrzjęzykowych (derywacji, zapożyczeń, zmian znaczeniowych) kształtuje swój zasób. Jego różnorodność ukazują nazwy występujące w poszczególnych okresach polszczyzny: w XIV i XV wieku – 43 nazwy, w XVI wieku – 94 nazwy, XVII i XVIII wieku – 116 nazw, w XIX wieku – 173 nazwy, w XX wieku – 198 nazw.

Tak wyekscerpowany i wstępnie opracowany materiał leksykograficzny został poddany analizie semowej w połączeniu z teorią pól znaczeniowych w ujęciu Ryszarda Tokarskiego. Proces ten wymagał porównania znaczeń wstępnie wyekscerpowanej semantycznie bliskiej grupy jednostek leksykalnych i odnalezienia elementu znaczeniowego, który jest zawarty w każdym z jej składników. Zgodnie z założeniami autorki na potrzeby analizy przyjęto, że ową cechą semantyczną jest ‘kobieta w relacji seksualnej’ [RELACJA SEKSUALNA+]. Na podstawową charakterystykę wybranych jednostek składają się zatem wyraz *kobieta* (i opis semów składających się na jego znaczenie) oraz szczególne cechy przypisywane jego desygnatom. Za archisemy uznamy zatem kobiecość ([ISTOTA LUDZKA+], [DZIECIĘCY-], [MĘSKI-]) i cechę znajdowania się w relacji seksualnej – [RELACJA SEKSUALNA+]. Archisem [RELACJA SEKSUALNA+] odnosi się do kobiety, która jest w ową relację zaangażowana lub jedynie w jakimś stopniu dotyczy – jest jej stroną, nawet nieświadomie. Poza archisemami dla każdego wyrazu uwzględnionego w polu wydzielono semy właściwe tylko jemu lub danej grupie niższego rzędu – semy dyferencjalne. Dzięki nim możemy wyróżnić jednostki hiponimiczne, które również tworzą swoiste podpola. Dla badanego pola we wszystkich okresach historycznych wydzielono semy dyferencjalne występujące w opozycji binarnej: [ZWIĄZEK+/-], [ZAPŁATA+/-], [NEGATYWNA

OCENA+/-], a dodatkowo we współczesności semy [AKTYWNOŚĆ+/-] oraz [SPECJALIZACJA+/-].

Poza analizą konkretnych faktów językowych – leksyki z wybranego pola tematycznego – praca podejmuje ogólniejsze problemy językoznawcze powstałe w związku z opisem materiałowym, takie jak: kwestie słownikowej kwalifikacji jednostek leksykalnych, definiowanie pojęć odnoszących się do seksualności, a więc sfery bardzo płynnej, zależnej od poglądów reprezentatywnych dla danej epoki historycznej, czy uzależnienie użycia określeń od wyboru mówiącego, który ze względu na własny światopogląd wartościuje dane postawy i wybiera słownictwo zawierające w sobie jego osobistą ocenę. Analizowane pole zawiera bowiem wyrazy opisujące i oceniające kobietę w relacji seksualnej z perspektywy zewnętrznej – o ich doborze i realizacji decyduje nadawca, nie zaś osoba, której komentarz dotyczy.

Nazwy kobiet zgromadzone w polu ‘kobieta w relacji seksualnej’ odzwierciedlają nie tylko postawy poszczególnych przedstawicielek płci żeńskiej i ich osobiste wybory, lecz także – a może przede wszystkim – sposób postrzegania seksualności kobiet przez nadawcę komunikatu, który z bogatego repertuaru określeń selekcjonuje te o konkretnym znaczeniu i nacechowaniu. Wybór jest ogromny, bo dotyczy co najmniej 198 jednostek odnoszących się do nazw kobiet w relacji seksualnej w samej tylko współczesności. Wydaje się, że było tak od zarania dziejów, jednak kryteria oceniające postawy i zachowania zmieniały się w zależności od społecznych uwarunkowań, które w każdej epoce ulegały przewartościowaniu tego, co obyczajne, moralne i przyzwoite. Przeprowadzone w niniejszej rozprawie badania ukazały ścisły związek tych zmian z językiem – stanowiącym narzędzie interpretacji rzeczywistości, wyznaczającym ramy poznania, w końcu odzwierciedlającym wpojone od pokoleń przekonania dotyczące świata.

Opis jednostek języka i zachodzących między nimi relacji nie byłby jednak pełny bez nakreślenia tła historycznego czy społecznego poszczególnych epok. Rozwój znaczeniowy wyrazów w badanym polu zachodził więc w ścisłym związku z ewolucją poglądów na kobiecą seksualność, a nawet szerzej – rolę kobiety w społeczeństwie na przestrzeni dziejów. Na podstawie analiz dostępnych źródeł (religijnych, literackich, prasowych, prawnych, a także tych osobistych – listów, pamiętników) oraz opracowań zgromadzonych w literaturze przedmiotu udało się wyciągnąć wnioski dotyczące ewolucji obrazu seksualności kobiet na przestrzeni wieków. Zderzenie ich z materiałem językowym zgromadzonym w procesie ekscerpcji najważniejszych dzieł leksykograficznych polszczyzny pozwoliło na zarysowanie zakresu pola od doby staropolskiej aż do współczesności, dokonanie jego podziału zgodnie

z występowaniem wytypowanych semów, a dzięki temu przedstawienie głównych tendencji językowych zachodzących wewnątrz pola na przestrzeni dziejów. Istotnym elementem ukazania pełnego obrazu badanego zagadnienia było wskazanie pochodzenia i kontekstu funkcjonowania w polszczyźnie słownictwa ujętego w wydzielonych podpolach. Pozwoliło to na przedstawienie ujawniających się w języku przekonań i ocen Polaków wobec seksualności kobiet, a także przemian tych postaw w perspektywie historycznej.

Osiągnięcie tak zarysowanego celu byłoby niemożliwe bez ukazania kontekstu historycznego, kulturowego i obyczajowego oraz wskazania przyczyn pozajęzykowych wpływających na zmiany znaczeniowe wyrazów w badanym polu. Wszystko to pozwoliło na ukazanie ewolucji pola leksykalno-semantycznego 'kobieta w relacji seksualnej' od doby staropolskiej do współczesności.

Kondratyja Przybylska